

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Zofii Anny Kurzawińskiej

The Japanese, Russian and Polish literary surroundings of Bronisław Piłsudski

przygotowanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Alfreda F. Majewicza

1. Uwagi wstępne

Przedstawiona mi do recenzji rozprawa mgr Zofii Anny Kurzawińskiej, zatytułowana *The Japanese, Russian and Polish literary surroundings of Bronisław Piłsudski*, liczy 345 stron zapisu elektronicznego. Rozprawa ta ma szczególny charakter, wynikający z jej powstania w ramach wieloletniego międzynarodowego projektu badawczego ICRAP (*International Committee for the Restoration and Assessment of Bronisław Piłsudski's Scholarly Legacy*). Jak wyjaśnia Autorka we wstępie, rozprawa została przygotowana w odpowiedzi na konkretną potrzebę badawczą tego projektu i ma stanowić jego „brakujące ogniwo”, a zarazem finalny etap przedsięwzięcia związanego z edycją *Collected Works of Bronisław Piłsudski*. Okoliczność ta wywarła znaczący wpływ zarówno na konstrukcję pracy, jak i na sposób prowadzenia wywodu. Dominują w niej rozległa kwerenda archiwalna i bibliograficzna, bogactwo materiału źródłowego oraz dążenie do możliwie pełnego udokumentowania omawianych zagadnień. Specyfika ta sprawia, że rozprawa odbiega pod względem konstrukcji od modelu klasycznej pracy literaturoznawczej o wyraźnie problemowym charakterze. Nie oznacza to jednak, że powinna być oceniana według innych podstawowych kryteriów niż pozostałe rozprawy doktorskie. W dalszej części recenzji będę zatem uwzględniać szczególny charakter i cele pracy, zwracając przy tym uwagę na to, czy Autorka, wykorzystując zgromadzony bogaty materiał źródłowy, wykazała się samodzielnością badawczą, potrafiła poddać go naukowej analizie oraz przedstawiła oryginalne wyniki badań, spełniając tym samym kryteria stawiane rozprawom doktorskim.

2. Przedmiot i zakres rozprawy

Przedmiotem recenzowanej rozprawy jest rekonstrukcja japońskiego, rosyjskiego i polskiego otoczenia literackiego Bronisława Piłsudskiego oraz ukazanie jego kontaktów z

przedstawicielami życia literackiego i intelektualnego, a także późniejszych literackich i artystycznych przetworzeń jego postaci.

Rozprawa podejmuje temat interesujący i istotny z punktu widzenia badań nad Bronisławem Piłsudskim, historii polsko-japońskich kontaktów kulturalnych oraz szerzej – badań nad kontaktami między polskimi, rosyjskimi i japońskimi środowiskami literackimi i intelektualnymi na przełomie XIX i XX wieku. Jej niewątpliwą zaletą jest przy tym szeroki zakres przeprowadzonej kwerendy oraz wykorzystanie różnorodnych materiałów źródłowych w wielu językach – korespondencji, dzienników, dokumentów archiwalnych, publikacji prasowych i tekstów literackich, w tym prac Bronisława Piłsudskiego. Tak szeroko zakrojona baza źródłowa stanowi jeden z najważniejszych walorów rozprawy. Pozwoliła Autorce dotrzeć do informacji rozproszonych w różnych tradycjach badawczych i językowych oraz podjąć próbę ich wzajemnej konfrontacji. W wielu miejscach właśnie ta praca dokumentacyjna prowadzi do interesujących i samodzielnych ustaleń.

Jednocześnie należy zauważyć, że wartość dokumentacyjna rozprawy jest na ogół większa niż stopień syntetycznego opracowania zgromadzonego materiału. Autorka bardzo sprawnie odnajduje, tłumaczy, zestawia i interpretuje źródła, natomiast nie zawsze w dostatecznym stopniu odpowiada na pytanie, jakie nadrzędne wnioski wynikają z przedstawionego materiału dla głównego problemu badawczego. Nie przekreśla to wartości osiągniętych przez nią wyników, jednak wskazana dysproporcja między zakresem zgromadzonego materiału a stopniem jego syntetycznego opracowania stanowi w mojej ocenie istotną słabość tej rozprawy.

3. Wstęp – problem badawczy i metodologia

Wstęp (Introduction) rozprawy przedstawia szerokie tło badań nad Bronisławem Piłsudskim, genezę projektu ICRAP, historię prac nad jego spuścizną oraz rozwój dotychczasowych badań. Stanowi tym samym wnikliwe, dobrze udokumentowane wprowadzenie do historii badań nad Bronisławem Piłsudskim i świadczy o bardzo dobrym rozeznaniu Autorki w tej dziedzinie.

Wstęp nie spełnia jednak w pełni funkcji, jakiej należy oczekiwać od wstępu do rozprawy o tytule *The Japanese, Russian and Polish Literary Surroundings of Bronisław Piłsudski*. Największe zastrzeżenie budzi niewystarczająco precyzyjne określenie podstawowej dla rozprawy kategorii „literary surroundings”. W zasadzie nie otrzymujemy jasnej odpowiedzi

na pytanie, co dokładnie Autorka rozumie przez to pojęcie, dlaczego obejmuje ono właśnie wskazane osoby i środowiska oraz jakie kryteria decydują o ich włączeniu do analizowanego obszaru. Wprawdzie na stronie 6. wstępu (s. 16 rozprawy) pojawia się jedno zdanie określające właściwy przedmiot badań, lecz jest ono dosyć ogólne:

“The richness and diversity of publications (...) serve as great inspiration for taking up the challenge of describing the hitherto unknown literary aspects of Bronisław's acquaintances”.

Tymczasem tytuł i treść pracy wskazują, że przedmiot badań jest w istocie szerszy niż „literacki wymiar kontaktów Bronisława”. Obejmuje on bowiem nie tylko pisarzy, lecz także naukowców, tłumaczy, dziennikarzy, wydawców i innych przedstawicieli życia kulturalnego, a więc osoby pozostające z Bronisławem Piłsudskim w różnego rodzaju relacjach i należące do różnych środowisk narodowych i kulturowych. W tej sytuacji zdefiniowanie pojęcia „literary surroundings” oraz określenie kryteriów, według których poszczególne osoby i środowiska zostały uznane za należące do tego kręgu, wydawałoby się szczególnie istotne. Brak takiego doprecyzowania sprawia, że podstawowa kategoria organizująca rozprawę pozostaje nieostra, a zakres analizowanego „otoczenia literackiego” nie zawsze jest w pełni oczywisty.

Podobne zastrzeżenie dotyczy metodologii. Rozprawa informuje o wykorzystywaniu archiwów, bibliotek, materiałów japońskich i rosyjskich, prasy, ankiety internetowej oraz podstawowych metod statystycznych, jednak opis ten jest w znacznej mierze prezentacją materiału badawczego, a nie metod zastosowanych do jego analizy. Brakuje wyraźnej deklaracji, czy zasadniczą metodą badawczą jest historia literatury, historia intelektualna, analiza kontaktów i sieci, badanie recepcji, metoda biograficzna czy też określona kombinacja tych metod.

Brak takiego wyraźnego sformułowania nie jest przy tym jednoznaczny z brakiem metodologicznego charakteru przeprowadzonych badań. Zastosowane przez Autorkę procedury badawcze można bowiem częściowo zrekonstruować na podstawie sposobu opracowania materiału: obejmują one systematyczną kwerendę archiwalną, konfrontację źródeł, rekonstrukcję relacji między osobami i instytucjami oraz analizę powiązań i przepływu informacji, tekstów i idei. Zastrzeżenie dotyczy zatem przede wszystkim niewystarczającego wyodrębnienia, uporządkowania i metodologicznego zdefiniowania tych procedur, nie zaś braku rzeczywistej pracy badawczej.

4. Konstrukcja rozprawy i wartość naukowa poszczególnych części

Konstrukcja rozprawy stanowi jeden z aspektów, które wymagają bardziej szczegółowego komentarza. Tytuł *The Japanese, Russian and Polish Literary Surroundings of Bronisław Piłsudski* sugeruje analizę środowisk literackich, rozległych kontaktów, wzajemnych oddziaływań oraz obiegu idei między Polską, Rosją i Japonią. Tymczasem kolejne rozdziały – jest ich siedem – wraz z licznymi podrozdziałami, w dużej mierze zorganizowane są według zasady geograficznej, a następnie biograficznej: pojawiają się kolejne osoby związane z Bronisławem Piłsudskim. W rezultacie konstrukcja pracy ma często charakter katalogowy i dokumentacyjny, a nie problemowy. Za przykład może posłużyć tu rozdział czwarty rozprawy, którego tytuł, *Contacts with literary groups in Japan*, zapowiada analizę środowisk lub grup literackich, podczas gdy większa część rozdziału składa się z osobnych studiów poświęconych poszczególnym postaciom. Dopiero w niektórych fragmentach pojawiają się organizacje, inicjatywy i przedsięwzięcia zbiorowe. W rezultacie analiza indywidualnych kontaktów jest znacznie bardziej rozwinięta niż analiza samych środowisk jako struktur społecznych i intelektualnych.

Nie zmienia to faktu, że rozdział ten należy jednocześnie do najwartościowszych części rozprawy. Jego mocną stroną jest umiejętność rekonstrukcji bardzo rozległej sieci kontaktów Bronisława Piłsudskiego przy wykorzystaniu bogatych źródeł w kilku językach. Dowodzi to, że zasadnicza słabość konstrukcyjna rozprawy nie wynika z braku materiału czy kompetencji badawczych Autorki, lecz z niedostatecznie wyraźnego podporządkowania tego materiału określonej osi problemowej.

Przechodząc do oceny poszczególnych rozdziałów, pierwszy, poświęcony rodzinie i społecznemu otoczeniu Bronisława Piłsudskiego, stanowi użyteczne wprowadzenie do dalszych rozważań. Autorka przedstawia w nim kolejne środowiska, w których kształtowało się życie i osobowość Piłsudskiego – od Litwy i Petersburga, poprzez Sachalin i Japonię, po ziemię dawnej monarchii austro-węgierskiej. Rozdział ten ma przede wszystkim charakter biograficzny i choć jego związek z zasadniczym tematem literackiego otoczenia Piłsudskiego nie zawsze jest bezpośredni, dostarcza cennego kontekstu dla późniejszej analizy jego kontaktów i zainteresowań.

Znacznie ściślej z głównym przedmiotem rozprawy wiąże się rozdział drugi, poświęcony kontaktom Bronisława Piłsudskiego z literaturą przed zesłaniem. Należy go ocenić pozytywnie zarówno pod względem doboru materiału, jak i jego uporządkowania. Omówienie

wpływu matki i ojca, a następnie analiza *Pamiętnika* Bronisława oraz utworów literackich w nim przywołanych pozwalają prześledzić wczesne kształtowanie się jego zainteresowań literackich. Ta część pracy zaświadcza, że Autorka potrafi nie tylko gromadzić bogaty materiał źródłowy, lecz również wykorzystać go do odtworzenia intelektualnego i literackiego środowiska, które wpłynęło na formowanie się osobowości Bronisława Piłsudskiego.

Rozdziały trzeci-szósty koncentrują się na kolejnych kręgach osób i środowisk związanych z Bronisławem Piłsudskim – rosyjskim, japońskim, galicyjskim i zachodnioeuropejskim – i stanowią główną część rozprawy poświęconą rekonstrukcji jego kontaktów z tymi środowiskami. Niewątpliwą wartością tej części pracy, niezależnie od katalogowej konstrukcji rozdziałów, jest ogromna liczba zgromadzonych i rzetelnie opracowanych źródeł oraz wiele nowych, istotnych ustaleń. Na uwagę zasługują szczególnie te partie rozprawy, w których Autorka przechodzi od dokumentacji do analizy.

Podrozdziały rozdziału trzeciego dotyczące Antona Czechowa i Lwa Szternberga świadczą o dużej kompetencji Autorki w zakresie analizy i interpretacji źródeł. W przypadku Szternberga interesująca jest zwłaszcza rekonstrukcja wieloletniej współpracy obu badaczy, wymiany materiałów oraz ich odmiennych ról w działalności naukowej. Problematiczne wydaje się natomiast zaklasyfikowanie Szternberga jako należącego do „literary groups”, skoro był on przede wszystkim etnografem i antropologiem.

Podobne zastrzeżenie budzi dobór niektórych postaci omawianych w rozdziale czwartym, których związek z szeroko rozumianym życiem intelektualnym Japonii jest niewątpliwy, lecz których przynależność do kręgu określanego w rozprawie mianem „literary surroundings” nie zawsze zostaje przez Autorkę wystarczająco uzasadniona. Dotyczy to zwłaszcza osób będących politykami, pedagogami czy naukowcami. Włączenie ich do rozprawy może być właściwe, pod warunkiem przyjęcia szerszego i jasno zdefiniowanego rozumienia tej kategorii.

W tym rozdziale szczególnie wysoko należy ocenić podrozdziały dotyczące Futabateia Shimeia. Autorka nie ogranicza się w nich do przedstawienia biografii i znajomości Bronisława Piłsudskiego z japońskim pisarzem, lecz ukazuje Futabateia jako pośrednika między kulturą polską, rosyjską i japońską, analizuje jego działalność translatorską, plany współpracy z Bronisławem oraz działalność Society Poland–Japan. W tym miejscu materiał źródłowy zostaje rzeczywiście podporządkowany wyraźnemu problemowi badawczemu.

Na równie pozytywną ocenę zasługują części rozdziału piątego poświęcone Stefanowi Żeromskiemu. Autorka wykorzystuje tu materiały archiwalne do weryfikacji wcześniejszych ustaleń dotyczących początku znajomości Bronisława Piłsudskiego z Żeromskim. Szczególnie wartościowa jest analiza nieznanego wcześniej listu Bronisława do Polskiego Stowarzyszenia Literatów. Dokument ten pozwala poszerzyć wiedzę o planach polsko-japońskiej współpracy kulturalnej, kształceniu japońskich stypendystów w Polsce oraz przekładach literatury polskiej na język japoński. Jego pogłębiona analiza stanowi wyraźny przykład samodzielnego wkładu Doktorantki w badania nad Bronisławem Piłsudskim.

Jednocześnie niektóre dygresje, jak te zawarte w podrozdziale 5.1.5 poświęconym konfliktowi Żeromskiego z Niemojewskim i Sieroszewskim, mogłyby zostać silniej związane z głównym problemem rozprawy.

Krótki rozdział szósty, dotyczący Ludwika Janowskiego, jest przykładem mankamentu kompozycyjnego rozprawy. Sam materiał prezentuje się interesująco, lecz relacja Piłsudskiego z Janowskim w Szwajcarii nie uzasadnia w pełni szerokiego tytułu *Literary contact in Western Europe*. Bardziej adekwatne byłoby włączenie tego materiału do szerszej części albo nadanie rozdziałowi tytułu bezpośrednio wskazującego na relację z Janowskim.

Na wyróżnienie zasługuje natomiast rozdział siódmy, poświęcony literackiej i artystycznej recepcji postaci Bronisława Piłsudskiego. Autorka zgromadziła tutaj bardzo różnorodny materiał obejmujący literaturę, poezję, malarstwo, rzeźbę, teatr, film a także różne współczesne formy obecności Bronisława Piłsudskiego w kulturze i pamięci zbiorowej. Szczególnie cenne są te fragmenty, w których nie poprzestaje ona na przedstawieniu twórcy, lecz wskazuje konkretny związek jego dzieła z postacią Piłsudskiego, jak na przykład w przypadku Vunit, Adomasa Varnasa czy Wiesława Helaka.

Słabszą stroną tego rozdziału pozostaje jednak nierówny stopień analitycznego opracowania materiału. Część podrozdziałów ma charakter przede wszystkim biograficzny, a kolejność omawianych postaci nie podlega żadnemu określönemu kryterium. W rezultacie czytelnik nie zawsze otrzymuje odpowiedź na pytanie, co dany przypadek mówi o sposobach literackiej i artystycznej recepcji Piłsudskiego.

Rozprawę prawidłowo zamyka Konkluzja (Conclusion). W jej początkowej części Autorka trafnie wskazuje na zasadniczy rezultat pracy, jakim jest omówienie wcześniej niezgromadzonych kontaktów literackich i odniesień związanych z Bronisławem Piłsudskim oraz przedstawienie artystycznych inspiracji jego postacią. Dobrze wypada również część

poświęcona perspektywom dalszych badań, w której Autorka wskazuje konkretne, wynikające z przeprowadzonej kwerendy możliwe kierunki kolejnych poszukiwań.

Brakuje natomiast w konkluzji pełniejszej syntezy. Poszczególne rozdziały rozprawy dotyczą bardzo różnych zagadnień – od kontaktów Bronisława z okresu młodości, przez relacje z Yuvachovem, Czechowem i Szternbergiem, kontakty japońskie oraz związki z Żeromskim, Janowskim i innymi osobami, po artystyczną recepcję jego postaci – lecz Konkluzja nie wskazuje dostatecznie wyraźnie, jakie wspólne wnioski wynikają z tych różnorodnych analiz dla rekonstrukcji literackiego otoczenia Bronisława Piłsudskiego.

Autorka nie wykorzystała również możliwości zebrania i wyeksponowania w tej części pracy szeregu wartościowych ustaleń, stanowiących jej oryginalny wkład w studia nad Bronisławem Piłsudskim. A taki wkład w rozprawie niewątpliwie istnieje. Można do niego zaliczyć m.in. rekonstrukcję niektórych kontaktów, zestawienie rozproszonych informacji, nowe ustalenia dotyczące relacji z Futabateiem i Żeromskim, publikację nieznanego wcześniej listu czy dokumentację różnych form artystycznego przetwarzania postaci Piłsudskiego.

Pewnego dopracowania wymaga również końcowa część Konkluzji, w której zamiast podsumowania najważniejszych ustaleń rozprawy pojawiają się kolejne informacje dotyczące dziedzictwa Bronisława Piłsudskiego oraz szeroka refleksja historyczna, społeczna i moralna. Wątki te są interesujące, jednak ich rozbudowanie częściowo osłabia zasadniczą funkcję konkluzji, jaką powinno być syntetyczne zebranie i interpretacja ustaleń rozprawy.

Rozprawa zawiera również aneks (Appendix), w którym zamieszczony został sondaż dotyczący rozpoznawalności Bronisława Piłsudskiego. Badanie przeprowadzone wśród użytkowników mediów społecznościowych – przede wszystkim Instagrama i Facebooka – objęło 672 respondentów. Stanowi ono interesujący i oryginalny materiał empiryczny, pozwalający rozpoznać stopień znajomości postaci Bronisława Piłsudskiego, jego biografii i działalności. Autorka nie ograniczyła się przy tym do przedstawienia zebranego materiału, lecz podjęła próbę jego interpretacji i sformułowania wniosków dotyczących stopnia znajomości tej ważnej, a wciąż stosunkowo mało rozpoznawalnej postaci.

Ze względu jednak na sposób doboru respondentów sondaż nie może być traktowany jako reprezentatywne badanie stanu wiedzy społecznej. Jego wartość polega przede wszystkim na dostarczeniu materiału do analizy sposobów postrzegania i rozpoznawania postaci Bronisława Piłsudskiego we współczesnym odbiorze.

5. Bibliografia i język rozprawy

Bibliografia, która obejmuje ponad dwadzieścia stron i jest świadectwem szeroko zakrojonej, wielojęzycznej kwerendy, stanowi niewątpliwy atut rozprawy. Znalazły się w niej publikacje w języku polskim, japońskim, rosyjskim i angielskim, co pozostaje w pełni adekwatne do wielokulturowego charakteru przedmiotu rozprawy. Szczególnie wartościowe jest uwzględnienie, obok bogatej literatury przedmiotu, licznych źródeł pierwotnych. Bibliografia obejmuje również różnego typu opracowania, zarówno te, które są bezpośrednio poświęcone Piłsudskiemu i jego relacjom z przedstawicielami polskiego, rosyjskiego i japońskiego świata intelektualnego, jak też szerszą literaturę dotyczącą kultury i literatury Japonii okresu Meiji, rosyjskiego Dalekiego Wschodu, Sachalinu oraz polskiego życia literackiego i intelektualnego przełomu XIX i XX wieku. Na uwagę zasługuje również uwzględnienie najnowszych publikacji poświęconych Bronisławowi Piłsudskiemu i jego spuściźnie. Tak szeroko zakrojona i wielojęzyczna podstawa źródłowa wzmacnia wiarygodność przeprowadzonych analiz i świadczy o dobrym rozeznanii Doktorantki w stanie badań nad podejmowaną problematyką.

Na wysoką ocenę zasługuje również język rozprawy, właściwe stosowanie terminologii badawczej oraz staranność opracowania edytorskiego. Praca jest napisana poprawnie i jasno, a aparat naukowy został opracowany starannie i funkcjonalnie. Bardzo dobrze należy również ocenić przypisy wyjaśniające, które dostarczają istotnych informacji uzupełniających.

6. Ocena końcowa

Recenzowana rozprawa jest pracą ambitną, opartą na szerokiej kwerendzie i świadcząca o wysokich kompetencjach Autorki w zakresie pracy ze źródłami w różnych językach. Jej szczególną wartością jest zgromadzenie i krytyczne opracowanie rozproszonego materiału dotyczącego kontaktów Bronisława Piłsudskiego z przedstawicielami polskiego, rosyjskiego i japońskiego życia literackiego i intelektualnego. Autorka dochodzi w rozprawie do oryginalnych ustaleń, które stanowią jej rzeczywisty wkład w stan badań.

Moje główne zastrzeżenia dotyczą natomiast niedostatecznego zdefiniowania podstawowej kategorii „literary surroundings”, niewystarczająco wyraźnego przedstawienia metodologii, a także niewystarczającej syntezy rezultatów w Konkluzji. W konsekwencji rozprawa jest miejscami bardziej dokumentacyjnym zbiorem kontaktów Bronisława

Piłsudskiego niż konsekwentnie rozwijaną analizą jego japońskiego, rosyjskiego i polskiego otoczenia literackiego. Zastrzeżenia te są jednak w znacznej mierze natury konstrukcyjnej i metodologicznej; nie dotyczą braku wartościowego materiału ani niedostatecznych umiejętności badawczych. Wprost przeciwnie, najlepsze partie rozprawy dowodzą, że Autorka potrafi samodzielnie prowadzić badania naukowe i na podstawie źródeł formułować nowe ustalenia.

Zasadne jest zatem odrębne spojrzenie na konstrukcję rozprawy i na jej wartość badawczą. Na poziomie konstrukcji rozprawa pozostawia wyraźny niedosyt i wymagałaby bardziej przemyślanego uporządkowania materiału oraz jego syntetycznej interpretacji. Natomiast pod względem warsztatu badawczego, zakresu kwerendy, wykorzystania źródeł oraz części uzyskanych wyników stanowi pracę samodzielną i wartościową.

Uwzględniając oba te aspekty oceny, stwierdzam ostatecznie, że pomimo wskazanych wyżej zastrzeżeń, przedstawiona rozprawa spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim w zakresie samodzielności badawczej, kompetencji warsztatowych oraz oryginalnego wkładu Autorki w badany temat. W związku z powyższym oceniam rozprawę doktorską mgr Zofii Anny Kurzawińskiej pozytywnie i wnoszę o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

Zbysław Kurbiel H.-Ch.